

A makói ortodox zsidó közösség

A makói zsidóság a *vészorkorszak* előtt a lakosságnak kb. 5%-át tette ki. Nagyobb létszámú az *ortodox* közösség volt, amely ennek az aránynak kétharmadát alkotta. 1944-ben az 1179 tagot számláló közösségben 212 fő adózott. Az *ortodox* közösség tagjai a *vészorkorszak* előtt piaci árusként, hagymakereskedőként és kereskedelem egyéb területein keresték elenyűt. A makói hagyma hírnevének terjedése elsősorban az ő tevékenységükhöz kapcsolódik.

Vallási élete

Az *ortodox* közösség a szakadást követően az újítás mellett döntő korábbi közösségtől függetlenül létrehozta a párhuzamos alapvető hitközségi intézményeket, a vallási élet terén azonban hangsúlyeltolódás volt tapasztalható a korábbi intézményesült vallásgyakorlási formák fenntartásának irányába. A közösség rabbijai a hívek támogatásával továbbra is jelentős *jesivát* ("talmudiskolát") tartottak fenn, míg a makóiak serülő fiai többnyire más neves *jesivákat* látogattak, s a keresztény szóhasználat "csodarabbijaihoz" fűződő irányzat hívei is megjelentek a közösségben.

A romantikus stílusú *ortodox* zsinagóga 1895-ben, az új rituális fűrdő (*mikve*) pedig 1926-ban épült fel. A közösségben egy *chászid* csoport alakult ki, akik a *szefárd* rítust követték, s "Machzike Tora" néven imaegyletet alakítottak, melynek külön imaháza és vezetősége volt a "Sutu udvarban". Ez azonban nem jelentette az *ortodox*, *askenázi* közösségtől és rabbijától való eltávolodást. E *chászid*, kelet-európai hatásnak tudható be a rituális fűrdő szerepének férfiak körében tapasztalható felértékelődése, amelynek használata az *askenázi ortodox* zsidóság esetében többnyire csak a szombatot és nagyünnepeket megelőző alámerülésekre korlátozódott.

"Ezek mindég hajnalba mentek, munka előtt. Emöntenek a fűrdőbe, lémártóztak. Nem fűrdöttek azok a férfiak, csak lémártóztak, és utána möntenek a templomba, onnan mög möntenek dógozni." - mesélte egy 1933-ban született makói katolikus asszony, aki gyerekkorában sok időt töltött "chászid" gyerekek között, mivel apja műhelye az egyik "Zsidó utcán" volt. "Utána má möntenek dógozni, de vótak a tanuló fiúk, oan serülő gyerekek (?) sok rabbinövendék vót köztük, azokat is vitték. Hajnalba főketették, oszt mindannyian mindön rögge imádkoztak." A vallási oktatásban ezt, azaz a *jesivát* megelőző alapfokú intézmény a *chéder* volt. Az *ortodox* közösség elemi iskolája, amely a világi oktatást is biztosította, a *jesiva* melletti épületben működött, ahol az 1944. áprilisi összeírás szerint a 215 tanulóval 4 tanító foglalkozott.

Az első *jesiva* vezetője Salamon Zalman Ullmann (1826-1863) rabbi, a *Jerát Slomo* szerzője volt. Ezt követően az 1913-ban odakerült Mose Vorhand (1862-1944) rabbinak, az *Ohel Mose* szerzőjének tevékenysége alatt működött ismét jelentős *jesiva* Makón. Vorhand rabbi néhány év múlva már 150 tagú *jesiva* vezetője lett. Az I. világháború idején aktuális témaként a *siur ijjun* ("elmélyedés") keretében az *águna* problémáját választotta. A *jesiva* irányítását később unokájának férje, Mose Nátán Lemberger (1909-1982) rabbi, az *Áteret Mose* szerzője segítette. A bócherek ellátásáról a közösség erejéhez mérten karitatív tevékenység keretében gondoskodott.

A magyarországi *jesivákban* az oktatás, amely *jiddisül* folyt, nem volt korhatárhoz kötve: a bócherek 13-17 éves fiúk, de 26-28 éves férfiak is lehettek. A fiatal fiúk többnyire közösségüktől távol eső *jesivákban* tanultak, hogy az otthoni ismerős környezet ne vonja el őket a tanulástól és az addigi anyai befolyás megszűnjön. A tanház ugyanaz a szoba (*kwatir*, kvártély) volt, amelyet szállásul három-négyen béreltek ki. Hasonló megoldásokhoz folyamodott a makói *ortodox* közösség is, amely a Zsidó Újság 1929-es közlése szerint a százon felüli létszámú *jesiva* növendékeinek szükségleteit mind az elszállásolás, mind pedig az étkeztetés tekintetében ellátta. A makói *ortodox* fiúk távolabbi magyarországi neves *jesivákban* tanultak, többek között a huszti vagy a pápai *jesivát* látogatták. Az utóbbi hatását és jelentőségét tükrözi az is, hogy 1941-ben a makói *ortodox* ifjúság egy része megalapította a "Chevra Bachurim Machzike Tora" nevet viselő egyesületet, melynek tagjai elsősorban a pápai *jesiva* makói tanítványai voltak. A két világháború közötti magyarországi *jesivákban* folyó oktatást adományokkal segítő "Országos Tomché Jesivosz" munkájába 1929-ben kapcsolódott be a makói közösség, ami felkeltette a magyarországi ortodoxia figyelmét. A helyi csoportja ekkor 150 tagot számlált.

A közösség életében kiemelkedő helyen állt a *talmudtanulás*, e célra több vallási társulat, egyesület alakult fiúk, férfiak számára. Az *ortodox* ifjak egyesületéről, a makói "Tiferesz Bachurim"-ról (*Orthodox Izraelita Ifjak Önképző Egyesülete*), mint hosszabb ideje fennálló egyesületről számol be az *ortodox* sajtó 1927-es újjáalakulása kapcsán. Működésének célja "az ifjúság talmudtanulásának intenzívebbé tétele" volt. Taglétszáma ekkor 70 fő. Számukra az *ortodox* zsinagóga udvarában építettek új helyiségeket, melyek felavatására 1928-ban került sor. Az estély keretében új *tóraszékény-takarót* ("porajhesz") is avattak, valamint jelentősebb összegű adományokkal támogatták könyvvásárlásukat. Az egyesület hatáskörébe tartozott a makói "Tomché Jesivosz" tagsága részéről a magyarországi *jesivák* támogatására szolgáló "heti járulék" beszedése. A "Tiferesz Bachurim" jelentősebb rendezvényei közé tartoztak a *szijumok*, nagyobb közös tanulási időszakot lezáró közösségi rendezvények, amelyek ünnepélyes keretek között történtek, s közös étkezéssel, beszédekkel zárultak. Ezek többnyire a *Talmud* könyveinek szakaszos áttanulását zárták le, de halálozási évfordulóhoz (*Jahrzeit*, *jurcájt*) kötődő megemlékezésre is alkalmat adhattak. Ilyen volt például a pápai *jesivában* tanult makói fiatalok "Chevra Bachurim Machzike Tora" nevet viselő, Makón a helyi "Tiferesz Bachurim"-mal párhuzamosan működő egyletének a mesterükként tisztelt elhunyt pápai rabbi *slosimja* alkalmából tartott "misnájosz-szijum"-je. A "Tiferesz Bachurim" nősülő tagjainak búcsúztatására szintén szervezett estélyeket.

Makói boherek (Homonnai-hagyaték JAM)

Az ifjúsági egyletek mellett Makón "Sasz-chevra" működött, amelyben felnőtt, *Talmudban* járatos férfiak a *Talmud* bizonyos időtartamhoz kötött szakaszos áttanulását vállalták fel az adott közösségben. Ennek teljesítését esetenként egy jelentősebb *rebbe* halálozási évfordulójához kötötték. Ez a makói esetében Ullmann rabbi, "híres régi makói gaon, a 'Jeniojsz Slojmoj' szerzőjének *Jahrzeitja*" volt. Ezek a *szijumok* a jótékonyág gyakorlására is alkalmat adhattak.

Ezek a megemlékezések jeles rabbik makói látogatásaihoz is keretet nyújthattak, ahogyan az újfelhértői *főrabbi*, Rosenberg Saul 1928-as makói vendégeskedésének esetében történt. E látogatások azonban véletleneszerűek is lehettek. 1928-ban a *przemysli rebbe*, Ráv Pinchosz Twerszki és kísérete látogatott Makóra. Hasonló látogatás emlékét őrzi a külföldre került makói *ortodoxok* emlékeztete a Makóra látogató *munkácsi rebbe* és az őt felkereső egyik makói csendőr kapcsán, aki hosszú gyermektelenség után a *rebbe* áldását követően hamarosan apa lett.

A makói közösségből szervezett zárandoklat formájában neves magyarországi *rebbek* halálozási évfordulóján - keresztény szóhasználattal élve a *csodarabbik* "zsidó-búcsúin"- is részt vettek. Ilyen jelentős zárandokhely volt Nagykovács, Eizik Taub sírja, ahova a makóiak a két világháború között bérelt autóbusszal utaztak. Ekkor a neves *csodarabbik* oda érkező vagy környékben tévénnyelődő leszármazottait, élő *rebbe*ket is felkereshettek tanácsukat, közbenjárásukat kérve. A makói közösség az újfelhértői *rebbe*vel, Reb Sólajm Eliezerrel, *szanzi rebbe* fiával tartott fenn szorosabb kapcsolatot, akinél 1930-ban a zárandoklat lezárásként a szombatot is töltötték.

A makói *ortodox* közösség köznapjai során is kiemelt figyelmet fordított a vallásgyakorlás hagyományos formáira. 1927-ben a közösségben vezető szerepet betöltő három férfiú korai, gyors, egymás utáni hirtelen halálát közösségi krízishelyzetként értelmezték. A harmadik halálesetet, a "Sasz-chevra" korán elhunyt elnökének halálát követően a hitközség egy talmudi példa szerint a közösséget érő "csapásokra" tekintettel önvizsgálatot tartott, a *rabbi-kar* pedig a vallási élet szigorítása érdekében tett lépéseket.

Időközben a haláleseteket büntetésként kiváltó közösségi vétkeknek, egy névtelen bejelentés nyomán az egygyerekes családmodell közösségbeli vélt terjedését tekintették. Ennek hatására leellenőrizték a közösségbéli házasságlevelek meglétét, a lakások vallási törvények szerinti berendezését, valamint megtiltották a kávéházakban történő kártyázást a közösség tagjainak. E rendeleteket a Zsidó Újság című *ortodox* lap tudósításában az olvasók számára követendő példaként, a makói *ortodox* közösség érdemeként emelte ki.

Hasonló jelentőségű, közösséget érintő esemény volt évente a *pészáchi smire macesz* (örzött pászka, kovásztalan kenyér) elkészítése. A *smire macesz* ugyanis már a búza aratásától szigorú felügyelt alatt készült, hogy az erjedést, kovászosodást elkerüljék. Adatközlői visszaemlékezés szerint ehhez helyi keresztények segítségét is igénybe vették. Az erre fenntartott búzát a *Sarnyai-féle* szőlmalomban őröltették, amit erre az időre bezárattak, valószínűleg mert előtte *homectalanítani* (a kovászosból, ellenőrizetlen búzától és lisztől mentessé tenni) kellett. A teljes kiőrlésű lisztet a zsinagóga melléképületének egyik helyiségében szitálták meg, majd a hitközség iskolájában lévő, erre a célra fenntartott kemencében vallási felügyelet alatt sütötték meg.

A vészorkorszak után

A makói zsidóság csak részben került Auschwitzba. Az ausztriai munkatáborokba deportáltak nagyobb része így túlélte a *vészorkorszakot*, amely más vidéki *ortodox* hitközségek esetében sokszor a megsemmisüléshez vezetett. Vidéki *ortodox* gyerekek is jelentősebb számban Debrecen és a hajdú városok mellett csak Makón voltak. A makói hitközségeket hamar újjá tudták szervezni, illetve Makón kívüli hittestvéreiknek is nyújthattak segítséget.

A kivándorlás gondolata azonban már ekkor kezdett körvonalazódni, ami a hagyományos életformának és vallásgyakorlásnak nem kedvező új társadalmi berendezkedés kialakulásával 1952-ig, majd a nyugati határ megnyitásával 1956-ban ismét egyre hangsúlyosabbá vált.

A vallási élet zavartalanságának biztosítására a megváltozott körülmények között átmeneti alternatívát az 1950-es évek elején a Zafir Miksa kezdeményezésére megalkotott "szombattartó szövetséget", a *Béke KTSz* nyújtott. 1956-ban azonban a szövetség vezetői elnök szervezésében a tagság 80%-a külföldre távozott. Az *ortodox* zsidóság így eltűnt a város vallási életéből. Mára az 1990-es évek vallási újjáéledése révén nyíló új lehetőségek hatására tűnt fel ismét a külföldön újjáalakult "makói" *ortodox* közösségek visszazárándokolásának, *világtalálkozóinak* formájában.

(Gleszer Norbert)

